

Eesti rahvaväe moodustamise kava 1943. aastal

Peeter Kaasik

On väidetud, et 20. sajandi esimesel poolel toimus Eestis kolm vabadussõda. Esimene, mis toimus Vene revolutsioonide, Esimese maailmasõja ja Saksa okupatsiooni järellainetuses, oli reaalne ja lõppes Eesti iseseisvumisega 1920. aastal. Kaks järgmist olid vabadussõjad siiski tinglikult, toimudes vastavalt 1941. aasta suvel, kui Nõukogude okupatsioon asendus Saksa okupatsiooniga, ning 1944. aastal, kui toimus vastupidine vangerdus. Ühiseid jooni on kõigil kolmel, kõige silmatorkavamaks ehk see, et kõigis olid osapooled enam-vähem samad: Saksamaa ja Nõukogude Venemaa/NSV Liit ning sündmuste keerises suurriikide vahele jäänud eestlased.

Kui sõdadest esimene küsimusi ei tekita, siis Teise maailmasõja ajal toimunu tekitab jätkuvalt vaidlusi tänapäevalgi, eriti küsimuses, keda lugeda vabadusvõitlejaks ja kuidas rakendada selles kontekstis veteranipoliitikat. Siin pole eesmärk selles küsimuses selgust tuua, vaid pigem juhtida tähelepanu, et ka Teise maailmasõja ajal tehti katset formeerida Eesti oma armee. Kui see oleks õnnestunud, siis ilmselt oleks olemata ka mõned tänased vaidlused.

1941. aasta sõjasuve sündmused on tagantjärele tekitanud omalaadseid tõlgendusi. Näiteks olevat olnud ühe väite kohaselt tegemist suisa „kodusõjaga” – ühelt poolt metsavennad, teiselt poolt kohalikest formee-

ritud hävituspataljonid. Metsavendade organiseerumine ja võimu ülevõtmine üksikutes kohtades on mõnikord tekitanud arusaama, et tegemist oli täiesti omaette sõjaga – suhteid Saksa sõjaväega vaadeldakse omamoodi liitlассuhetena ning ühtlasi olnud tegemist Eesti vabastamisega. Viimast väidet ei tasu võtta liiga tõsiselt, sest Saksamaa oli Eesti iseseisvusest sama vähe huvitatud kui NSV Liit.

Suvesõja tõlgendamise teemal tekkinud segaduse taustal lisanduvad soovmõtlemisele ka Saksa okupatsiooni aegse propaganda mõju ning Omakaitse malevate koostatud arvukad ajaloolised ülevaated 1941. aasta sõjasuve teemal, mis kõik jätsid sakslased tagaplaanile ja rõhutasid metsavendade kandvat rolli.¹ Päris nii see siiski ei olnud. 1941. aasta suvel toimunu ei olnud ei kodusõda ega ka Eesti oma sõda NSV Liidu vastu. Tegemist oli Nõukogude Liidu ja Saksamaa sõja ühe episoodiga, laiemas plaanis sõjaliselt teisejärgulises rindelõiguses, kus mõlemal poolel võitles ka eestlasi.²

Kui 1941. aastal suvel alanud vastuhakk oli pigem spontaanne, siis 1944. aastal oli eestlaste algatus Punaarmee vastu hakata juba oluliselt organiseeritum ja nõudmised konkreetsemad.

Eesmärk pole tutvustada eestlasi Saksa armee Teise maailmasõja ajal. Siiski tuleb sellest põgusalt kirjutada, et mõista paremini 1943. aasta teisel poolel tekkinud plaane „Eesti rahvaväe” moodustamiseks.

¹ Vt. lähemalt: K. Nurmis. *Das Fein Geschliffene Glas*. Saksa okupatsiooni aegse propaganda organisatsioon Eestis 1941–1944. Magistritöö. Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond, Ajaloo ja arheoloogia instituut, 2011; T. Tärk. Eesti elanikkonna reaktsioonid Saksa propagandale 1941–1944. Magistritöö. Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond, Ajaloo ja arheoloogia instituut, Eesti ajaloo osakond, 2013; Metsavennad suvesõjas. Eesti relvastatud vastupanuliikumine Omakaitse dokumentides / koostanud T. Noormets. Riigiarhiiv, Tallinn, 2003.

² Vt. lähemalt: T. Hiio. Ülevaade 1941. aasta sõjasündmustest Eestis. – 1941. aasta Eestis. Eesti Sõjamuuseumi – Kindral Laidoneri Muuseumi aastaraamat 6/2006. Eesti Sõjamuuseum – kindral Laidoneri Muuseum, Tallinn, 2007, lk. 101–122.

22. juunil 1941 alanud NSV Liidu ja Sakamaa sõda tõi sarnaselt Eestile kaasa sovetivõimu-vastase ülestõusu mitte ainult Eestis, vaid ka Ukrainas, Leedus ja Lätis. Sõjaväelased olid huvitatud vabatahtlike edasisest rakendamisest ka pärast lahingute lõppu, seda eelkõige tagalajulgestuseks. Enamasti olid kõik need üksused alguses abipolitsei staatuses ja korduvalt rõhutati, et sõjaväeliste struktuuridega ei ole neil mitte mingisugust pistmist. Eelkõige sellepärast, et vältida võimalust käsitleda vabatahtlike võitlust idarindel liitlassuhtena. Hiljem suhtumine küll mõnevõrra muutus, kuid okupeeritud idaalade elanike kohtlemine võrdsete partneritena oli siiski välistatud.

Eestlaste vabatahtlikud üksused oma segaste alluvusvahekordadega jagunesid üldjoones *Wehrmacht* 'i (julgestusgrupid, hiljem idapataljonid), SS- ja politsei (kaitse-, hiljem politseipataljonid) ning Relva-SS 'i (Eesti Leegion, pataljon Narva, 3. SS-brigaad, 20. SS-diviis) vahel. Lisaks väiksemad eriuksused ja vabatahtlikud omakaitseformeringud.³ Kokku oli 1943. aasta septembriks Eestist värvatud ca 20 000 vabatahtlikku, kes teenisid rohkem kui 30 erinevas üksuses (ilma Omakaitseta).⁴

Selleks ajaks oli vabatahtlikkuse mõiste omandanud tavaarusaamast tunduvalt erineva tähenduse. Aastatel 1941–1942 oli eestlaste vabatahtlikkus tingitud rohkem soovist võidelda NSV Liidu vastu kui Sakamaa eest ja seda Eesti iseseisvuse taastamise eesmärgil.

Kui eestlastele sai selgeks, et iseseisev Eesti sakslaste tulevikuplaanidesse ei kuulu, tuli appi võtta sundvärbamised, sest vabatahtlike read kuivasid kiiresti kokku. See aktsioon algas juba 1942. aastal, kui hakkasid lõppema julgestusgruppide ja kaitsepataljonide teenistuslepingud, kuid teenistusest lahkumist hakati takistama.⁵

1943. aasta veebruaris alustati otsese sundvärbamisega. 23. veebruaril kuulutati välja sisuliselt mobilisatsioon aastakäikudele 1919–1924, mis oli peidetud üldise tööteenistuskohustuse kehtestamise taha neile aastakäikudele. Töökohustusest vabastati need, kes vabatahtlikena Eesti Leegioni astusid.⁶

Peagi selgus, et see mobilisatsioon on alles algus. 21. juunil 1943 andis Eesti Omavalitsuse (edaspidi EO) juht Hjalmar Mäe välja meeselanikkonna omakaitseteenistusse kutsumise määruse, mille alusel võis piiratud ajaks omakaitseüleannete täitmiseks teenistusse kutsuda 17–45-aastased mehed. Määruse teostamiseeskirja andis sisedirektor alles 2. oktoobril 1943, kuid Eestis hakkasid õigustatult levima kuuldused tulevases mobilisatsioonist.⁷

Siinkohal tuleks rõhutada, et EOV polnud kunagi olnud Eesti elanike jaoks teab mis autoriteedi kehastus, kuid meeoluaruanded 1943. aasta keskpaigast tõestavad, et üldise arvamuse kohaselt oli EOV puhul tegemist ühe okupatsioonivõimu vahelüluga, kellele polegi midagi loota. Eriti 1943. aastal lisandusid meeloluaruannetes massiliselt arvamused,

³ Vt. lähemalt: T. Hiio. Eesti üksustest Wehrmacht'i, SSi ja politsei ning Relva-SSi alluvuses Teise maailmasõja ajal. – Eesti sõjaajaloo aastaraamat I (7) 2011. Väeteenistusest Eestis ja eestlastest väeteenistuses. Peatoimetaja T. Hiio. Eesti Sõjamuseum, TLÜ Kirjastus, Viimsi-Tallinn, 2011, lk. 158–273; T. Hiio, A. Niglas, P. Kaasik. Estonian Military Units in German Armed Forces and Police during the Second World War. – Latvias Okupācijas Muzeja. Gadagrāmata, 2004. Cīņa par Baltiju. Latvias 50 gadu okupācijas muzeja fonds, Rīga, lk. 34–67.

⁴ ERA, f. R-358, n. 2, s. 1, l. 29–31, Eesti vabatahtlikud üksused, 1. septembri 1943 seisuga.

⁵ Näiteks nõue tuua välja „mõjuvad põhjused“ ja anda allkiri paberile, et teenistusest lahkumisega seoses „loobub isik edaspidisest bolševismivastastest võitlusest“, kaotades ühtlasi rida soodustusi jne. Vt. ERA, f. R-75, n. 1, s. 10, l. 33–33p, 181. julgestusgrupi ülema kapten A. Rebase ringkiri allüksuste ülematele, september 1942.

⁶ T. Hiio, P. Kaasik. Estonian Units in the Waffen-SS. – Estonia 1940–1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity / edited by T. Hiio, M. Maripuu and I. Paavle. IKUES, Tallinn, 2006, lk. 936–938.

⁷ Meeselanikkonna omakaitseteenistusse kutsumise määrus. Antud Eesti Omavalitsuse Juhi poolt 21. juunil 1943; Meeselanikkonna omakaitseteenistusse kutsumise määruse teostamiseeskiri. Antud sisedirektori poolt 2. oktoobril 1943. – Ametlik Teataja, 1943, 12/45, 18/69.

et EOV-l pole õigust kõikvõimalikke värbamisi teostada ja et enne oleks vaja saada sakslastelt tunnustus vähemalt autonoomiale.⁸

Sakslastele jällegi oli selge, et ilma kohalike kaasamata kukuvad edaspidised värbamised täielikult läbi. Üleskutsesest bolševismivastasele võitlusele enam ei piisanud ja seda tõestas ka 1943. aasta novembris läbi viidud 1925. aastakäigu mobilisatsioon, mille 26. oktoobril 1943 kuulutas välja EOV juht.⁹ Kaitseteenistuskohustuse kehtestamise põhjuseks oli Heinrich Himmleri nõudmine täiendada Eesti Leegioni 5500 mehega. 1943. aasta novembri aruandes kandis Relva-SSi hooldusohvitser Eestis ette, et kokku tuli 3341 teenistuskohuslast ehk 38% prognoositust.¹⁰ Kuigi prognoos oli ekslik ja 1925. aastakäigus nii palju väekõlbulikke mehi ei olnudki, võis mobilisatsiooni siiski lugeda läbikukkunuks.¹¹ Muu hulgas hoogustus juba

varem alanud Soome põgenemine.¹² Lisandus 1943. aasta sügiseks sakslaste jaoks erakordselt murettekitav rindeolukord.

Nii alustati 1943. aasta teisel poolel lahenduste otsimist, mis oleksid pidanud rahuldama erinevaid osapooli. Eelkõige puudutas see mobiliseeritavate ja eestlaste üksuste koondamist Eesti rahvaväeks. Algatus tuli eestlastelt, kuid mitte EOV-lt, vaid Eesti Omakaitset. Alljärgnev dokument peegeldab üht sellist Omakaitse Peavalitsuses koostatud plaani 27. septembrist 1943, mis oli koos oma arvukate lisadega adresseeritud 207. julgestusdiviisi ülemale. Hoolimata sellest, et Eesti oli 1941. aasta detsembris antud tsiviilokupatsioonivalitsuse alla, jäeti ta samaaegselt osaks väegrupi „Nord“ operatsioonipiirkonnast. 207. julgestusdiviisi oli tagaladiviisi, mis vastutas sõjalise julgestuse eest Pihkvamaal ja Eesti territooriumil.

DOKUMENT:

Ettepanek Eesti Rahvavägede loomiseks¹³

Võttes arvesse Eesti rahva bolševismivastast hoiakut, oma maa ja rahva vankumatut bolševismivastast kaitsetahet, praegust üldist sõjalist ja poliitilist olukorda, teeb Eesti Omakaitse Peavalitsus ettepaneku Saksa Sõjaväe juhatusel, kellele ta otseselt rakenduslikult allub, luua Eesti Rahvusväed, sest on saanud aeg, kus ka Eesti rahvas kogu oma jõu sõjaliselt peab rakendama. Eestlaste osavõtt sõjalisest tegevusest vabatahtlikena Saksa sõjaväes, Eesti Leegionis, kaitsepataljonides jne. ei ole küllaldane poliitilise jõu avaldus. On tarvis kiireid radikaalseid muudatusi Eesti rahva elu ja Eesti ja Eesti Omavalitsuse võimu korraldamise alal, mis siis võimaldaksid eestlaste killunenud sõjalise jõu koondamist ja uute üksuste loomist Eesti Rahvusväeosade näol. Korduvalt on rõhutatud, et oma Rahvusvägedes eestlased tahavad võidelda ja ka võitlevad kodumaa kaitsmisel kuni viimase

⁸ Vt. lähemalt Eesti Julgeolekupolitsei aruanded 1941–1944: Eesti üldine olukord ja rahva meeleolu Saksa okupatsiooni perioodil politseidokumentide peeglis. Rahvusarhiiv. Ad fontes 11. Koostanud T. Noormets. Riigiarhiiv, Tallinn, 2002; A. Kuusik. Public sentiments during the period of German Occupation. – Estonia 1940–1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Edited by T. Hiio, M. Maripuu and I. Paavle. IKUES, Tallinn, 2006, lk. 613–638.

⁹ 1925. a. sündinud meeste kaitseteenistusse kutsumise määrus; Käsk 1925. a. sündinud meesisikute kaitseteenistusse ilmumiseks. – Ametlik Teataja 1943, 20/76, 22/79.

¹⁰ ERA, f. R-165, n. 1, s. 4, l. 54–60, Tätigkeitsbericht des Fürsorgeoffizier der Waffen-SS Estland für den Monat November 1943.

¹¹ Vt. nt. ERA, f. R-358, n. 2, s. 1, 9, Meeskodanikud 1941. aasta rahvaloenduse järgi.

¹² Vt. nt. ERA, f. 4365, n. 1, s.-d. 163–165, Venekeelses tõlkes ärakirjad Soome politsei poolt koostatud protokollidest illegaalselt Eestist Soome saanud isikute kohta.

¹³ ERA, f. R-358, n. 2, s. 12, l. 12–15, Hauptverwaltung des Estnischen Selbstschutzes. Ia. Nr. 199-s. An den Kommandeur der Sicherungsdivision 207, Dorpat. Betr.: Aufstellung der nationalen estnischen Truppen. Bezug: Schr.d.Sich.Div. Abt.Ia.Ag.25.Nr. 1636/43 geh. v. 23. September 1943. Reval, den 27. September 1943; Anlage 1. Vorschlag zur Aufstellung estnischer Nationaler Truppen. 27.9.43.

veretilgani. Ei looda Eesti rahvusvägesid, millise sooviga esineti juba 1941. a. suvel ja mis siis teostatamata jäi, on karta, et see viib Eesti kaitsetahtelise elemendi laostumiseni, mis võib raskendada Eestis keskendatud vastupanu organiseerimist Punaarmeele.

1. Organisatsioon

Eesti Rahvavägede komandöriks on Eesti rahvusvägede Ülemjuhataja, kellele alluvad:
Eesti Rahvusvägede Peastaap;
Eesti Rahvusvägede rindeväed, kuivõrd need pole allutatud Saksa Sõjaväe juhatusele;
Eesti Rahvusvägede tagavaraväed, koolid ja tagalaasutised;
Eesti Omakaitse.

2. Komplekteerimine

Eesti Rahvusvägede loomisel ei tule katsetada vabatahtlikkuse põhimõtteid, ega ainult Omakaitseesse kuuluvate meeste rakendamist rindeväeosadesse ega kõiki teisi mitteselgeid või kaudseid võtteid, sest kõik need katsed ei anna tulemusi ja on juba ettemääratud nurjumisele. Rakendada tuleb kogu Eesti rahva jõud ja seda võimaldab ainult varjamatu mobilisatsiooni väljakuulutamise ja selle teostamine.

Mobilisatsiooni põhjal esimeses järjekorras võiksid tulla sissekutsumisele 20.–35. a. (incl.) meeskodanikud ja teises järjekorras 36.–40. a. (incl.) meeskodanikud. Statistiliste andmete põhjal neis eluaastates on eestlasi:

20.–35. a. (incl.) vanuseid on ca 80.000

36.–40. a. (incl.) vanuseid on ca 30.000

Kokku: ca 110 000.

Arvestades, et töö- ja sõjaväeabiteenistused, Eesti leegionärid ja vabatahtlikud rindel ning teised, keda on:

töö- ja sõjaväe abiteenistused ca 1.500

leegionäridca 5.000

rindel.....ca 15.000

mujal väljaspool kodumaad.....ca 2.500

Kokku ca 25.000 meest

nendest kodumaal viibivaid mehi vanuses 20.–25. a. on 55.000 või, kuuludes 20.–40. a. vanuste meeste hulka – on 85.000 meest.

Arvestades, et 35% kodumaal viibivatest meestest jäävad sissekutsumata (haiged, asendamatud¹⁴ jne.) annaks mobilisatsioon:

¹⁴ Dokumendi koostamise ajal polnud asendamatud veel täpselt määratletud. Hiljem, 1944. aasta veebruaris, kui üldmobilisatsioon läbi viidi, kuulusid ajapikenduse (mitte otseselt vabastuse) alla: vaimulikud, raudteelased, politseiteenistujad, julgeolekupolitsei teenistujad, kutselised tuletõrjujad, kodanliku õhukaitse palgalised teenistujad, meremehed, Omakaitse palgaline koosseis, posti-telegraafiteenistuste töötajad, organisatsiooni *Todt* kaitsemeeskondade liikmed, talupidajad (s. t. need, kes olid majapidamises ainukesed meesterahvad ja majapidamist polnud kellelegi üle anda), Maanteede valitsuse teenistujad, Veeteede ja sadamate valitsuse töötajad. Esmajärjekorras kuulusid „õigustatud pikenduse” küsimuses läbivaatamisele veel teatud elualade esindajad: sõjaliselt tähtsate käitiste töötajad (sõjalise tähtsuse määratles kohaliku piirkonnakomissari juures asuv Tööamet), Eesti Rahva Ühisabi päästemeeskondade liikmed, merekooli õpilased ja õppejõud, kutseliste teatrite kunstiline ja tehniline personal, Tallinna Tehnikumi õpilased ja õppejõud, Eesti Autopargi juhtiv ja erialaspetsialistide koosseis, kalurid (kes 1943. aastal ületasid püüginormi 1800 kg), kinomehaanikud, Veskite Keskuse juhtiv ja tehniline personal. Hiljem lisandusid veel näiteks metsatöölised jmt. Vt. ERA, f. R-68, n. 1, s. 1a, l. 25–27, Juhend ajapikenduse saamiseks. Antud kindralinspektori poolt 2. veebruaril 1944.

20.–35. a. (55.000 mehest 65%) 35.750 meest.
 20.–40. a. (85.000 mehest 65%) 55.250 meest.¹⁵

Kodumaal võib arvestada vähemalt 1.800 ohvitseri ja 5.500 allohvitseri. Ka nende rakendades ainult 65% võib arvestada mobilisatsiooni korral ümmarguselt 1.200 ohvitseri ja 3.700 allohvitseriga.¹⁶

Ohvitseri ja allohvitseri tuleks mobiliseerida tarviduse kohaselt ka vanemaid, üle 40. a. aastakäike.

Iseenesest nõutav on, et Eesti rahvusvägede loomisel tuleb:

koondada Eesti Leegion ja kõik Eesti vabatahtlikud üksused kodumaale ja võtta nad Eesti rahvusvägede koosseisu;

vabastada kohustuslikult Saksa sõjaväe koosseisust ja ametiasutustest (ka väljaspool Eestit asuvad) kõik eestlased, kes kuuluvad mobilisatsiooni alla;

sulgeda eestlastele väljapääs Eestist.

3. Koosseis

Eesti Rahvusvägede Peastaap kujutab enesest Eesti Rahvusvägede juhtimise ja valitsemise keskust ning moodustatakse vastavalt tarvidusele.

Eesti Rahvusvägede rindevägede aluseks oleksid lahingujõulised normaal jalaväerügemendid, koosseisus 2842 meest, neist ohvitseri – 101, allohvitseri – 393 ja sõdureid 2348, ühes vastava relvastuse ja voooriga (lisa 2, 3, 4).¹⁷ Jalaväerügemendid koondatakse diviisisse, mille koosseisu kuuluksid 3 jalaväerügementi ühes vastavate eriüksustega. Jalaväediviisi koosseisus oleks mehi 11.403, neist ohvitseri 432, allohvitseri 1650 ja sõdureid 9321 (lisa 5, 6, 7).¹⁸ Diviisi suurtükiväe koosseisus oleks mehi 1393, neist ohvitseri – 64, allohvitseri – 209 ja sõdureid 1135 (lisa 8).¹⁹

Võttes arvesse Eesti meeskodanike, ohvitseride ja allohvitseride arvu ning eeltoodud arvutusi, võib mobilisatsiooni korral 20.–35. a. esmajärjekorras täiesti vabalt moodustada kaks diviisi, ühes diviisis suurtükiväega, kusjuures ühte neist koondatakse Eesti leegion ja Eesti kaitsepataljonid. Teises järjekorras võib tulla moodustamisele kolmas diviis, tarviduse korral mobiliseeritakse juurde 36.–40. a. vanuseid meeskodanikke.

Eesti Rahvusvägede tagavaravägede koosseisu kuuluksid: tagavaraväeosad, koolid ohvitseridele ja allohvitseridele erialade kohaselt, laod, töökojad jne.

Eesti Omakaitse jääb tegutsema praegusel kujul ja organisatsioonis, andes endast loomulikult välja mob. alla kuuluvad liikmed. Maleva staap kujuneb ka reservväelaste arvestamise asutuseks maakondlikus ulatuses ja on kohalikuks Eesti komandantuuriks. Omakaitse kujutaks enesest n.n. koduväge, kus Omakaitse liikmeskond, mis ei kuulu mob. alla, on kaadriks, mille ümber rakendatakse kohustuslikult julgestus ja teiste ülesannete täitmiseks tagalas kõiki kodanikke (ka naisi vastavail erialadel) kuni 60-da eluaastani.

¹⁵ Hilisemas parandatud versioonis arvestatakse realistlikumalt 50%-ga, s. t. vastavad arvud 27 500 ja 42 500.

¹⁶ Hilisemas versioonis vastavalt 900 ja 2750.

¹⁷ Rügemendi koosseisus: staap, ambulants, staabikomando, suurtükipatarei, tankitõrjepatarei, siderühm, pioneerirühm, ratsarühm, voor (kokku 454 sõjaväelast) ja kolm jalaväepataljoni (kokku 2388 sõjaväelast). Vt. ERA, f. R-358, n. 2, s. 12, l. 40, 43, Anlage 3. Infanterie-Regiment. Stärke, Bewaffung, Tross; Anlage 4. Infanterie-Regiment. Stärke.

¹⁸ Diviisi koosseisus: kolm jalaväerügementi (8526), staap, staabikompanii, luure-, pioneeri- ja sidepataljon, tankitõrje- ja õhutõrjediivisjon (pataljon) (kokku 2017), tagala (intendantuur, voor, sanitaar- ja veterinaarteenistus (kokku 860)). Vt. ERA, f. R-358, n. 2, s. 12, l. 44–46, Anlage 5. Infanterie-Division Gliederung; Anlage 6. Infanterie-Division. Stärke, Bewaffung, Tross; Anlage 7. Infanterie-Division. Stärke.

¹⁹ Suurtükiväerügemendi koosseisus: staap, siderühm, staabipatarei, voor ja kolm suurtükiväediviisijoni (pataljoni). Vt. ERA, f. R-358, n. 2, s. 12, l. 47, Anlage 8. Div.-Art.-Regiment. Stärke.

4. Relvastus ja varustus

Eesti Rahvusvägede loomine on ainult siis võimalik, kui Saksa sõjaväe poolt antakse vajalik relvastus (nagu vintpüssid, suurtükid, klp. [kuulipildujad] ühes laskemoona, tagavaraosade ja kõikide abinõudega) ja samuti ka kõik muu vajalik varustus (nagu riided, jalanõud, rakmed, tehniline varustus, erivarustus, mootorveokid ühes tagavaraosade, põletis- ja määrdeainetega, vööri erivarustus jne). Esialgsed andmed on toodud lisades.

Arnold Sinka, kolonelleitnant
Eesti Omakaitse Direktor

KOMMENTAAR:

Kuivõrd plaani esitas Saksa sõjaväevõimudele Omakaitse (edaspidi OK) Peavalitsus, siis alustuseks põgusalt sellest, mis asutusega oli tegemist. OK oli väga üldistatult üleriigiline vabatahtlik abipolitseiorganisatsioon sisemise julgeoleku tagamiseks, mis oma struktuurilt ja ülesannetelt meenutas 1940. aastal laiali saadetud Kaitseliitu. 1. märtsil 1943 eraldati OK Sisedirektooriumi Politseivalitsuse alluvusest ja loodi eraldi seisev Omakaitse Peavalitsus, mis jagunes kolmeks peaosakonnaks. OK Peavalitsuse direktoriks ja ühtlasi OK ülemaks määrati 28. aprillil 1943 kolonelleitnant Arnold Sinka.²⁰ Administratiivselt allus OK edasi sisedirektorile ja operatiivselt 207. julgestusdiviisile.²¹ Sellest tingituna esitatigi plaan vastavalt alluvusele esimesena julgestusdiviisi ülemale. OK malevad allusid administratiivselt OK Peavalitsusele, operatiivselt

vastavale välikomandantuuridele, kes teostasid ka järelevalvet.²² Üksusi rakendati 207. julgestusdiviisi korraldusel OK Peavalitsuse vahendusel.²³

OK alluvusvahekord selgitab ka seda, miks esitas Saksa sõjaväevõimudele plaani just OK Peavalitsus, mitte näiteks sisedirektor, kellele OK administratiivselt allus. Tundub, et üheks põhjuseks oli see, et selles küsimuses sooviti saada kõigepealt teada sõjaväevõimude seisukoht, minnes nii mööda Ostlandi riigikomissariaadi ja Eestimaa kindralkomissariaadi tsiviil- ning SS- ja politseivõimudest, kellelt ilmselt plaani mõistmist ei loodetudki.

Teiseks põhjenduseks võis olla see, et OK oli hetkel ainus eestlaste endi sõjaväesstatud organisatsioon ligi 40 000-lise liikmeskonnaga, mis jagunes 13 malevaks, malevad omakorda territoriaalpataljoniideks ja need

²⁰ Omakaitse Peavalitsuse määrus. Antud Eesti Omaavalitsuse Juhi poolt 1. märtsil 1943. – Ametlik Teataja 1943, 4/15; ERA, f. R-358, n. 2, s. 8, l. 28, 34, Eesti Politseivalitsus, Omakaitse Peaosakond. Päevaraamat 1.1.1942–31.12.1943.

²¹ Iga väegrupi tagalapiirkonna julgestamiseks oli ette nähtud kolm julgestusdiviisi. Väegrupile „Nord“ allusid 207., 281. ja 285. julgestusdiviis. Eestis tegutses 207. julgestusdiviis, mille vastutusala ulatus ka 30 km sügavusse Peipsi-tagustele aladele Pihkvast Narvani. Julgestusdiviisi ülesannete hulka kuulus varustustugipunktide, järeleosteede ja järelevedude, raudteede, siderajatiste, lennuväljade ning trofeeladude julgestamine. Samuti vastutas diviis liikluskorralduse ning teede ja sildade läbitavuse säilitamise eest, tegeles sõjavangide valvamise ja transpordiga ning üksustele kohapealt toidu muretsemisega Vt. lähemalt: S. Maasalu. Saksa Sõjaväe tegevus Eestis ning suhted kohalike elanike ja asutustega sügisest 1941 kevadeni 1944 (bakalaureusetöö). Tartu Ülikool. Filosoofiateaduskond, Ajaloo ja Arheoloogia Instituut, 2009. lk. 25–26.

²² ERA, f. R-358, n. 2, s. 2, l. 100–103, Vorschlag zum weiteren Selbstschutzes und Zusammenwirken mit deutschen Wehrmacht. 2.4.43.

²³ Vt. lähemalt: A. Kuusik. Estonian Omakaitse in 1941–1944. – Estonia 1940–1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Edited by T. Hiio, M. Maripuu and I. Paavle. IKUES, Tallinn, lk. 797–806.

omakorda väiksemateks allüksusteks, mis katsid kogu Eesti ala. See tähendas, et paljude korralduslike küsimuste lahendamiseks sai kasutada OK võrgustikku.²⁴

Tuleb kohe öelda, et see polnud ainukene sarnane plaan, mis OK Peavalitsuses ette valmistati. Teistes plaanides oli iseseisvusnõue esitatud veel selgemaltki.²⁵

Samas on küsitav, kas plaan sellisel kujul üldse 207. julgestusdiviisi ülema lauale jõudis. Ilmselt oli tegemist mustandiga, mida tõestab samas toimikus olev parandatud versioon. On aga täiesti kindel, et vähemalt poolametlikult informeeriti nendest kavadest nii diviisiülema kui ka teisi väegrupi „Nord“ tagalapiirkonna juhatuse ohvitseri. Nii 207. julgestusdiviisi ülem kindralmajor Erich Hofmann kui ka väegrupi „Nord“ tagalapiirkonna juhataja jalaväekindral Kuno-Hans von Both olevat suhtunud ettepanekutesse mõistvalt, kuid tõdenud, et plaani teostamine on seotud poliitiliste küsimustega, mis ei kuulu *Wehrmacht*’i kompetentsi. Seetõttu jättis tagala kindral von Both ettepanekud edasi saatmata, kuid andis suulise nõusoleku ettevalmistustöödeks ja formeerimiskavade koostamiseks.²⁶

Teine küsimus on, kuivõrd oli plaanist teadlik ja kas osales selle koostamisel ka EOV. Ei EOV juhi Hjalmar Mäe, sisedirektori Oskar Angeluse ega kohtudirektor Oskar

Õpiku mälestused anna sellele selget vastust.²⁷ Märkimisväärne on see, et plaanist ei selgu ka, kes peaks mobilisatsiooni välja kuulutama. Et riigiõiguslikke vihjeid pole plaanis esitatud (v.a. umbmäärane EOV ümberkorraldamise vajadus), siis tuleks seda käsitleda pigem pinna sondeerimisena, kuidas suhtuvad sõjaväevõimud Eesti üksuste koondamise ühtse juhtimise alla, vältides samas poliitilisi nõudmisi, mis ilmselt oleks lõppenud plaani kohese kalevi alla panemisega.

Samast päevast pärineb ka OK Peavalitsuse asedirektori kolonel Jaan Maide allkirja kande kiri ettepanekutega sisedirektorile. Raske öelda, kas Angelusele tuli see kiri ootamatult või oli ta ise selle koostamise juures. Igal juhul tuli plaanist, alluvusvahetuse järgides, teavitada ka sisedirektorit, kellele OK administratiivselt allus. See kiri oli mõnevõrra konkreetsem. Maide rõhutas, et esindab 40 000 relvastatud meest, mis on eestlaste ainus reaalne sõjaline jõud, ja ta on seetõttu õigustatud tegema mõned põhimõttelised ettepanekud. EOV pidi kiiremas korras määratlema kindlad sihid, et Eestis saaks taastatud seaduslik võim, et mobilisatsiooni väljakuulutamisel oleks mingi õiguslik alus. Samuti pakuti välja, et EOV-s peaks välja vahetama mõne direktori, kellel puudub autoriteet (tema arvates võinuks asendatava asendada mõni endine Eesti poliitik).²⁸

²⁴ ERA, f. R-358, n. 2, s. 6, l. 35–39, 93, Standort-verzeichnis und Stärkenachweis des Estnischen Selbstschutzes am 1.9.42; Stärkenachweis des estnischen Selbstschutze nach Angaben v. 01.12.1943.

²⁵ Vt. nt. ERA, f. R-358, n. 2, s. 12, l. 7, Ettepanek Eesti Rahvaväe moodustamiseks. Koostatud 29. septembril 1943 Eesti Omakaitse Peavalitsuses; ERA, f. R-358, n. 2, s. 36, l. 1–1p, Olukorra hinne 10.10.1943. Koostatud Eesti Omakaitse peavalitsuses 1943. aasta oktoobris; ERA, f. R-358, n. 2, s. 1, l. 32–34, Kava Eesti rahvusväe loomiseks ja selle läbiviimiseks, koostatud Eesti Omakaitse peavalitsuses, 20. oktoober 1943.

²⁶ T. Hiio, A. Niglas. Estonians Border Defence Regiments in 1944. – Estonia 1940–1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Edited by T. Hiio, M. Maripuu and I. Paavle. IKUES, Tallinn, 2006, lk. 970.

²⁷ H. Mäe. Kuidas kõik teostus. Minu mälestusi. Välis-Eesti & EMP, Stockholm, 1993; O. Mamers. Häda võidetuile. Mälestused. EMP, Stockholm, 1958; O. Angelus. Tuhande valitseja maa. Mälestusi Saksa okupatsiooni ajast 1941–1944. Olion, Tallinn, 1995.

²⁸ Eelmise päeva kuupäeva kandvas mustandis oldi palju resolootsemad: vahetada välja EOV juht ja asendada ta teovõimsama ja autoriteetsema isikuga; maa poliitiline juhtimine oleks ainult Saksa sõjaväevõimude ja kohaliku võimu käes (viimasel ka seadusandlik võim; maa ja vallavalitsuste struktuuri mitte muuta; poliitilisi parteisid mitte ellu kutsuda). Rahvaväe poliitilise poolega pidi tegelema edaspidi uutal alustel EOV, kokkuleppel Omakaitse Peavalitsusega. Oluline oli veel propaganda, et meeste jaoks oleks täiesti selge, et võitlus käib kodumaa iseseisvuse nimel ja tuleviku eest. Samal ajal tuli eeltööde ajal avalikkuse informeerimist vältida (nt. raadiopropagandat, et mitte anda vastasele võimalust vastupropagandaks). Need punktid siiski sisse ei läinud. Vt. ERA, f. R-358, n. 2, s. 12, l. 10–11, Eesti rahvaväe loomise nõudmised. Koostatud Eesti Omakaitse Peavalitsuses, 26. september 1943.

Kas nimetatud plaanidest ka midagi tegelikult teostus? Kõige olulisemad punktid – iseseisvus (või autonoomia) ja Eesti rahvaväe formeerimine – jäid saavutamata. Eestlaste üksused koondati küll Eestisse, kuid nad jäid endiselt killustatuks Relva-SS-i, *Wehrmacht* 'i ning SS- ja politseistruktuuride vahel. Eesti diviise ei formeeritud, arvestamata 20. eesti SS-diviisi, mis moodustati 3. SS-brigaadi täiendamisel mobiliseeritute ning eesti idapataljonide ja SS-pataljoni „Narva“ liitmisega. Teine diviisi staatuses üksus, 300. eriotstarbeline diviis, oli pigem väejuhatuse, millele allutati 2., 3., 4. ja 6. piirikaitserügement ning osa politseipataljone. Mõlema diviisi staabid koosnesid valdavas enamuses sakslastest ohvitseridest, kaasa arvatud diviisiülemad ja staabiülemad.

Ülejäänud läks paljuski nii, nagu plaan ette nägi. OK Peavalitsusest kujunes tööpoolsest reservväelaste ja kutsealuste üle arvepidamise asutus kuni kindralinspektorile allunud kaitsevähingkondade moodustamiseni.²⁹ Nagu eespool öeldud, andis sisedirektor 2. oktoobril 1943 „Meeselanikkonna omakaitseteenistusse kutsumise määruse teostamiseeskirja“, mis võimaldas läbi viia 17–45-aastaste meeskodanike registreerimise ja anda ülevaate Eestisse jäänud võitlusvõimeliste meeste arvust. Registreerimisega alustati novembris 1943. Enamik mehi registreeriti novembris ja detsembris, mõned ka hiljem. Aastakäikudes 1904–1923 registreeriti 73 627 meest, mida võibki pidada mobilisatsioonialeliste meeste arvuks. Registreerimise andmed võeti aluseks 1944. aasta üldmobilisatsiooni läbiviimisel.

Üldmobilisatsioon viidi samuti läbi, kuid seda mitte n.-ö. seadusliku võimu algatusel ja teostamisel. Käsk tuli Saksa-maa kõrgemalt SS- ja politseijuhilt Heinrich Himmlerilt, kes volitas mobilisatsiooni üldjuhiks *SS-Obergruppenführer* Friedrich Jeckelni. Viimane volitas omakorda kindralinspektor *SS-Oberführer* Johannes Soodla. Mobiliseerimine pidi toimuma küll Eesti Vabariigi kodakondsuse ja seaduste alusel (niivõrd kui need polnud vastuolus Saksa seadustega), kuid EOJ juhi sellekohaste määruste alusel ja kindralkomissari nõusolekul.

Saadud volituse alusel andis EOJ juht Hjalmar Mäe 30. jaanuaril 1944 kolm määrust, millega kuulutati välja 1904.–1923. aastal sündinud meeste, ohvitseride, sõjaväeametnike, ohvitseriasetaütjate, sõjaväe loomaarstide, sõjaväe apteekrite, allohvitseride ja sõjaväe meditsiini- ning loomavelskrite ja kõigi kuni 60-aastaste arstide, loomaarstide ja rohuteadlaste kaitseteenistuskohustus. Neljanda määrusega kohustati 17–60-aastasi mehi astuma Omakaitseesse.³⁰ Määruste rakendusmäärused andis kindralinspektor Soodla.³¹

Mobilisatsiooni õnnestumisele aitas muu hulgas kaasa ka kokkuleppele jõudmine eesti rahvuslike opositsiooniliste ringkondadega, kes asusid mobilisatsiooni toetama.

Kokku mobiliseeriti Saksa armeesse ca 35 000–40 000 meest, seega üsna lähedane hulk OK Peavalitsuse poolt prognoositud 42 500-le. Mobiliseeritud mehi aga ei suunatud mitte Eesti rahvaväe mehitamiseks, vaid nad jagati ära paljude erinevate üksuste vahel.³²

²⁹ Meeselanikkonna omakaitseteenistusse kutsumise määrus. Antud Eesti Omavalitsuse Juhi poolt 21. juunil 1943; Meeselanikkonna omakaitseteenistusse kutsumise määruse teostamiseeskiri. Antud sisedirektori poolt 2. oktoobril 1943. – *Ametlik Teataja* 1943, 12/45, 18/69.

³⁰ 1904.–1923. aastal sündinud meeste kaitseteenistusse kutsumise määrus; Ohvitseride, sõjaväeametnikkude, ohvitseriasetaütjate, sõjaväeloomaarstide, sõjaväeametnike, allohvitseride ja sõjaväe meditsiini- ning loomavelskrite kaitseteenistusse kutsumise määrus; Arstide, loomaarstide ja rohuteadlaste kaitseteenistuse kohustuse määrus; Meeselanikkonna omakaitseteenistusse kutsumise määrus. – *Ametlik Teataja* 1944, 3/5, 3/6, 3/7, 5/9.

³¹ Mobilisatsioonist vt. lähemalt: A. Niglas. 1944. a. veebruari mobilisatsioon Eestis ja Eesti piirikaitserügementide formeerimine. Käsikiri S-Keskuse valduses.

³² Vt. nt. ERA, f. R-358, n. 2, s. 18, 245–246, *SS-Oberführer* Soodla, Generalinspekteur der Estnischen SS-Legion, *Monatliche Kräfteübersicht, Stand vom 1.4.1944 (Listenstärke)*, 2.4.1944.

KOKKUVÕTTEKS

Et OK Peavalitsuses 1943. aasta teisel poolel koostatud plaanid ei teostunud, siis võiks kokkuvõtvalt küsida, kas need olid üldse realistlikud. Kas sakslased kasutasid eestlaste algatuse ära, kuid võtsid ainult endale sobiva, jättes põhilised nõuded täitmata?

Nende plaanide läbivaks eelduseks oli, et Punaarmee edasitungi suudavad Eestis pidurdada ainult ühtse juhtimise alla koondatud Eesti üksused, eestlaste juhtimisel, kuid siiski sakslaste kaasabil ja üldjuhtimisel. Plaanides on toodud korduvalt paralleele 1918. ja 1941. aastaga, kui eestlased suutsid oma jõud koondata. Eduka vastupanu eelduseks oli okupatsioonivõimu muutumine, et eestlastel oleks täpselt selge, mille nimel nad sõdivad. Üldistavalt toodi välja ka eeldus, et Eestit peab valitsema Eesti Vabariigi n.-ö. seaduslik võim koostöös Saksa sõjaväevõimudega, kuid ilma Saksa tsiviil- ja politseivõimu esindajateta. Seega midagi protektoraadilaadset.

Ka tunnistati, et sakslased olid hetkel ainus reaalne jõud, kelle käest võiks abi saada, seda nii sõjaliselt kui ka varustuse ja relvastuse küsimustes. Nõustuti, et Eesti rahvavägi hakkab operatiivselt alluma Saksa ülemjuhatusale, kuid see pidi olema liitlasuhe.

Selles jäadi realistideks, et ainuvõimalik on üldmobilisatsioon ja vabatahtlikkuse peale ei saa lootma jääda. Muu hulgas läbib kõiki dokumente nõue piir eestlastele kindlalt sulgeda. Täiesti vankumatut moraali ei eeldatudki.

Kuigi tundub, et OK Peavalitsuse plaanides hinnati olukorda üsna realistlikult, siis ometi peeti kõige olulisemaks seda, kuidas sakslased nendesse suhtuvad. Tõenäoliselt selliseid plaane kõrgemal pool kuigi tõsiselt ei kaalutudki. Kui Saksa kõrgemad sõjaväelased oleksid esitatud plaaniga isegi nõustunud, siis poliitiliselt oli see Saksamaa juhtkonnale

vastuvõetamatu. Eeldada, et Saksamaa tunnistaks mingil kujul liitlassuhteid mõne alistatud idarahvaga, sõltumata olukorrast rindel, oli tol ajal üsna naiivne. Hoolimata sellest, et idaaladelt värvatuid kasutati massiliselt, ei usaldatud neid kunagi täielikult ja ei saa ka öelda, et põhjust umbusaldamiseks üldse polnud (paljuski muidugi ka sakslaste endi suhtumise ja tegude tõttu).

Mälestustest käib läbi väide, et Saksa kõrgemad sõjaväelased toetasid eestlaste kavasid, kuid poliitilise juhtkonna vastutegevus nurjas eestlaste koondamise.³³ Samas jääb selgusetuks, mida sõjaväelased täpsemalt toetasid. Saksa sõjaväeasutuste kirjavahetusest ei nähtu, et nad oleksid pooldanud Eesti rahvaväe formeerimist koos iseseisvuse või autonoomiaga. Pigem vastupidi – Eesti üksusi nähti võitlusvõimelistena ainult Saksa staapide juhtimisel.³⁴ Saksa ohvitserid ei olnud kuigi kõrgel arvamusel kaitsepataljonide, OK territoriaalpataljoni ja mobiliseeritute moodustatud piirikaitserügementide võitlusvõimest ning neid üksusi soovitati rakendada mõnes rahulikumas rindelõigus. Küsimus ei olnud niivõrd meeste kvaliteedis ja motivatsioonis, kuivõrd formeerimises, varustamises, relvastamises ja väljaõppes, milleks hakkas nappima nii väljaõpetajaid, varustust ja relvastust kui ka aega.

Tundub, et mobilisatsiooni sellisel kujul, nagu see toimus 1944. aastal, sakslased väga ei soovinudki. Ilmselt kardeti ka, et sellise liitlase lisandumine tekitab poliitiliste kõrval ka tõsiseid sõjalisi probleeme, nt. üksuste tegevuse koordineerimisel. Senised Saksamaa liitlassuhted andsid sellise arvamuse kujunemiseks piisavalt mõtteainet. Oli ka oht, et väljajagatud relvad ja väljaõpetatud üksused pöörduvad lõpuks sakslaste endi vastu. Tegelikult ei taganud miski, et saavutatud iseseisvusele, mida oleks toetanud sakslaste formeeritud, relvastatud, varustatud ja väljaõpetatud üksused, poleks järgnenud katsed

³³ Vt. nt. Angelus. Tuhande valitseja maa, lk. 197; Alfred Luts. Heitluste keerises [I–II osa]. Tallinn, Olion, 2004, lk. 299; Valdur Jürissaar. Kahe rinde vahel: kolonel Rebasega koos idavõitlustes. Tartu, 1997, lk. 178, 179.

³⁴ Vt. nt. BA MA, f. RH 19 III, s. 251, lk. 28–29, Oberst i. G. Pamberg an Oberkdo. Heeresgruppe Nord, Umgliederung des estn. Selbstschutzes, 3.12.1943 16.45, Befh. Heeres-Geb. Nord Ia Nr. 2180/43 geh., Fernschreiben.

eraldi rahu sõlmimiseks sakslastest sõltumata. (Nt. pole päris selged ka põhjused, miks rahvuslikud ringkonnad mobilisatsiooni toetasid.) Seetõttu eelistati väiksemaid üksusi, eelistatavalt pataljone, hiljem ka rügemente, kuid diviisitasand jäi sakslaste juhtida.

Tuleks siiski tõdeda, et esitatud plaan oli sõjaliselt üsna ebarealistlik ka sõltumata sakslaste suhtumisest sellesse. Rajatud oli see põhiliselt eestlaste vankumatule kaitsetahtele, mida siinkohal kahtluse alla ei seata. Kuid kui plaanides rõhuti 1918. ja 1941. aasta kogemustele, siis 1943. aasta lõpus seisis Eesti piiridel juba hoopis teistsugune jõud. Seetõttu on väga küsitava väärtusega sellised väited, et kiirkorras formeeritud, kergerelevantusega, lühiajalise väljaõppega, kokkuharjutamata üksused oleksid ilma Saksa vägede kandva rollita suutnud ainult puhtast patriotismist osutada Punaarmeele pikaajalist vastupanu. Ka juhul, kui sakslased oleksid andnud korraliku relvastuse ja varustuse, jääb ikkagi küsimus, kellega oleks täidetud vajalike vanem- ja kõrgemate ohvitseride ametikohad. Plaanis esitatud eeldus, et ohvitseri ja allohvitseri on piisavalt, vastab tegelikkusele ainult paberil. Esimesel Nõukogude aastal kaotas Eesti peaaegu kõik oma kindralid ja suurema osa vanemohvitseridest. Allesjäänud majoritest, kolonelleitnantidest ja koloneliidest polnud enamik riviõhvitserid, kes sobinuks lahingüksusi juhtima, või olid koguni eruohvitserid, kelle kvalifikatsioon ei olnud enam ammu kooskõlas alates 1939. aastast väga kiiresti arenenud sõjanduse nõudmisega. Eesti rahvusvägedele jäidki põhiliselt eru- ja reservohvitserid. Üldiselt sama kehtis allohvitseride kohta, kellest valdav enamik polnud kaadriallohvitserid.

On raske uskuda, et plaanide koostajad ise neid probleeme ei näinud. Pigem tuleks neid plaane võtta mitte naiivsete ettekujutuste, vaid ainult esialgsete pakkumistena edasisteks läbirääkimisteks ning ühtlasi katsena teha väikegi samm eestlaste võitlusvaimu turgutamiseks liikumisel iseseisvuse taastamise suunas.

Peeter Kaasik

(1974), PhD, Eesti Mälu Instituut,
Madara 14, 10162 Tallinn,
peeter.kaasik@mnemosyne.ee